

Նազարէք Աղային, որոց նուիրեր եմ սոյն այս իրենց նախնեաց Ազգաբանութիւնն և ճիւղագրութիւնը: Մեծայայտ եմ, որ իրենց նախնեաց դիւցազնութեան ազնիւ արինն անաղարտ կը պահեն իրենց երակներու մէջ, և կը ջանան իրենց ընտիր գերգաստանը միշտ ազնիւ պահել դարէ ի դար բերաւոր տարիներու մէջ:

Այսքան ինչ համառօտ կերպով նախնեացդ պատմութիւնը մինչեւ Զեր օրը հասցնելէս ետքը, նոյն համառօտ կերպով ասկէ վար Շաղագոմ գաւառին ստորագրութիւնը ընեմ՝ Զեր ազնիւ մտքին զուարճութիւն մ'ու զքօսանք մը տալու համար:

ՍՈՐՈՒԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵԱՂԱԳՈՍ ԳԱԼԱՌԻ

ԺԸ.

Շաղագոմ կամ Շատգոմ գաւառ՝ որ հիմա Թորթում կ'ըսուի, Կարնոյ արեւելեան հիւսիսի կողմն կ'իյնայ, Կարինէն տասն և երկու ժամու չափ հեռու է իր հարաւային կողմն է Պարայ լեռ (քիթէն լեռը) վրան դէպ իւր արեւելքը թաշափայտի լեռան գօտին է (որ տուրիս տաղի կ'ըսվի)։ աս լեռան գլուխ երկու փոքրիկ լճեր կան, որոնց մէկն թաշափայտի նշանաւոր լիճն է, ուխտատեղի, և միւս Նոր շէնի գիւղին վրայ, որուն մէջ կարմրախայտ (ալապալըք) ձուկ շատ կ'ըլլայ. և այս լեռներու վրայ կը զտնուին վայրի այծեամներ, վայրի ոչխարներ, կիճն և այլ ուրիշ պատառող զագաններ։ Երեք ձորի մէջ է այս բոլոր գաւառ, ու կ'ըսուի կցդայ, թախու, և Ռտը: Ռտըքի արեւմտեան կողմն է Վեքրիկ լեռան գօտին, և այնպէս կարգաւ կու գայ թախուայ լեռ, և Հարկեորի (") լեռը, որոնք բոլորն ալ ան-

տառապատ են՝ չամ ծառերով և ուրիշ տեսակ տեսակ ծառերով։ աս լեռներու վրայ ալ վայրի կենդանիներ շատ կան, և այս լեռներ 16 ժամ հեռու են Կարին քաղաքէն։ Այս երեք ձորակներէն ալ մէկ մէկ գետակներ կը վազեն, որոնց մէջ կարմրախայտ ձուկին շատ ազնիւր կ'ըլլայ, Գետակներու ջուր շատ անոյշ, ափունք կանաչազարդ ու ծառաւետ։ օղը առողջ, պարտէզներով և պտղաբեր ծառերով լեցուն, անանկ որ Կարնոյ քաղաքին պարտէզն կը կոչվի այս գաւառ, որուն վերի կողմերը Թուր, կեռաս, խնձոր, տանձ, ծիրան, սերկեւիլ, դեղձ, հուն, զգեար և այլ ասոնց նման պտուղներ այնքան շատ կ'ըլլան, որ Կարնոյ քաղաքին և իւր շրջակայից բնակիչները կը կշտացնեն կոր, և վարի կողմերը՝ խաղող, Թուզ, ընկոյզ, ձիթապտուղ, դամն, նուշ, շուր, բրինձ և բամպակ և այլ նման պտուղներ ալ կ'ըլլան։ Առատապէս, գարի, ցորեն, հաճար, կորեկ, և այլ նման բուսեր կը ցանկին և ըստ ժամանակին շատ աղէկ կ'ըլլան։ Որովհետեւ տեղին կլիմայն բարեխառն է, ոչ շատ տաք և ոչ շատ ցուրտ, տարւոյն ամէն եղանակներն իրենց բուն յատկութիւնները կը պահեն։ Այս գաւառին լեռնոտ տեղերն ալ ամայի չեն, կաղնի, ցրիկ, գիւհի, և այլ ուրիշ տեսակ ծառերով զարդարուն են։ Առաջի գարնան զքօսալից տեսարան մ'է մարդկանց, լեռներու, հովիտներու ձորերու և ծառերու կանանչ ու գունագեղ ծաղկանց մէտ մէտ ծիւղ արեւուն պայծառութեան մէջ, գեփիւղի հովիտու առջեւ՝ ծովուն հանդարտաշարժ ալիքներու նման։ Պաղ և զու վացուցիչ գետակներ լեռներէն ի վայր հոսելով, իրենց արծաթափայլ ալիքներու փայլուն տեսութիւն՝ անդադարձութիւն մը կը բերեն արեւուն շող ճաճանչներու, ու անշու խորոշմամբ ու դշխմամբ անցաւորաց լսելիքը կը զուարճացնեն։

Վերը յիշած երեք ձորակի գետակներ ճիշդ վար երթալով՝ իրար կը խառնվին ու մէկ տեղ լճակ մը կը ձևացընեն. և այն լճակին բերնէն զարմանալի ջրվէժ մը

հեղիակիս յիշատակեմ զուր, բայց յայտնի չէ թէ վերեւ յիշատակուած Ալաշկէրտեան ազանիքն որո՞ն որդին էր:

բարձր ապառաժին վրայէն փրփրալով ու ձեան հիւսիս պէս թաւալելով վար կ'իջնան, այնքան հեռու նետելով իր ալիքը, որ ջրվէժին տակէն ճանքայ է և կարաւան կ'անցնի առանց թրջվելու: Շաղագոմի գաւառ՝ ինչպէս իր հրաշակերտ եկեղեցեաց աւերակներով ու բերդերով կը ցըցնէ որ յառաջ շատ շէն ու բազմամարդ եղեր է, մանաւանդ կամարական երեւելի նախարարաց օրը, ինչպէս իւր հռչակաւոր աւերակներու նշմարանքներ կը քարոզեն: Մինչև ցայսօր անանկ աւանդութիւն կայ նաև այլազգեաց մէջ, որ այն երեք հրաշակերտ եկեղեցիները, խախու, էօշք և իշխան, այն գաւառին մէջ երեւելի իշխանի մը քոյր, ու իւր դուստրը շիներ են, որոնք այնքան տարիներ անցնելէն ետք՝ հիմա տեսնողը կը կարծէ՝ որ յիսուն տարուան շէնք հազիւ կան, անանկ նոր ու աղւոր տեսք մ'ունին:

ԺԹ.

Երաշխուտ կամ խաշուտ, աւերակ գիւղաքաղաք, որ կամարականաց գաղթելոց ժառանգութիւն մ'ու օթարան մ'էր, և հիմայ աւերակներով կը հծծէ իւր դժբաղդութեան վրայ, լեռան մը ստորոտ վայելուչ դիրք մ'ունի. քիչ մը իրմէ հեռու է Վարայրվարոյ բերդն. կան այն կողմեր ուրիշ հին շինուածոց նշմարանքներ, փլուզված եկեղեցիներու պատեր և գերեզմաններ: Իրմէ մի քիչ վրայ գետակ մը կ'անցընի, որուն արծաթափայլ ալիքն այն որիւզաւէտ ափերու հովիտները կ'ոռոգեն. պարտէզներու աւերակներ կան և աւերած ջրանցքներ: Անկէջ շատ հեռու շնաբո՛րարանաղի, ուրկէջ քարաղ կ'իջլայ: Թէպէտ բոլոր այս կողմեր աւերակ ու անշէն մնացեր են, բայց իր տխուր տեսարանի մէջ դեռ զուարճալի երեւոյթ մը կը ցըցնէ: Այս Շաղագոմի միւս երկու ձորակին մէջ, այս ինքն է խախու և Ուտը, ամենեւեւ քրիստոնեայ չէ մնացեր, բոլորն ալ մահմադական են: Իսկ Կըցդայի վերի կողմեր երեք չորս գեղ քրիս-

տոնեայ կը գտնուին, որոնց մէջ քառասուն մը տուն կաթոլիկ են. միւս գեղեր՝ որ վաթսնէն աւելի են՝ բոլորն ալ մահմադական:

Այս նախնեաց դժբաղդ ու տխուր տեսարան մեզի խորհրդաբար դառ մ'է՝ միշտ մտքերնուս մէջ նկարելու աշխարհքիս յեղեղով փոփոխութիւնը, և այս փոփոխական աշխարհքի մէջ առօրեայ բաղդաւորութեամբ չպարծիլ և դժբաղդները չարահամարհել, մտքերս բերելով որ մենք այս աշխարհք մնացական քաղաք չունինք, այլ երկինքն է մեր հայրենիք, քաղաք մնացական, որուն արժանի ընէ Աստուած զամենքն ալ իւր գթութեամբ. ամէն:

Ի Կարճ 1853. Ի Ղարթբ Կ. Պոլսոյ 1858.

ՍՆՈՒՈՐԷ ՔԱՆԱՍԱՑ ԲԱՅԵԱՆ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՕՐԷՆՔԸ Ե Ե Ե

Ե Ե Ե ՄԱՐԴԱՍՊԱՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Բարդաժան Էդեսացի ճակատագրի վրայ տրամախօսութիւն մ'ունի՝ ուր կը յիշատակէ Հին Հայոց մէկ օրէնքը՝ մարդասպաններու մասին: Իր տեղեկութեան համեմատ՝ իր ընտանեաց անդամներէն մին սպաննողը՝ Հայոց մէջ մեծագոյն յանցանք մը գործած չէր համարուեր, այլ միայն գործադրող մը այն իրականց՝ զոր ամէն մարդ ունի իր ըստացուածքին վրայ:

«Պարթեւաց և Հայոց մէջ մարդասպանները կը դատապարտուին երբեմն դատաւորներէն, երբեմն սպաննալիներու ազգականներէն. և եթէ մէկը սպաննէ իր կինը, կամ իր որդիի եղբայրը, կամ անամուսին քոյրը, կամ աղջիկը՝ ոչ մէկէն կ'ամբաստանուի. այս օրէնքը կայ այդ գաւառներուն մէջ. մինչդեռ Յունաց և Հուսկմայեցւոց քով մեծագոյն պատժոյ կ'ենթարկուի իր ընտանիքի անդամները կամ ազգականները ըստ սպաննողը»:

Տէս Biblioteca Veterum Patrum
հրատ. Կալանդիի, Հատ. Ա., վէնետ
էջ 684: